

Dr. Tószegi Zsuzsanna*

BÁLINT ZOLTÁN ÉS JÁMBOR LAJOS MŰÉPÍTÉSZ MUNKÁSSÁGA – IV. RÉSZ: „MAGYAR FORMANYELV NEM VOLT, HANEM LESZ!” – A MEGVALÓSULT TERVEK

Bérházak, villák, paloták

„Új anyagok, új konstrukciók, új technikai vívmányok az építészet számára lehetővé tették, hogy a bérház építésében pompát, szépséget, ötletességet érvényesítsen, s a ház jobb hasznosításának, a rája költött pénz jobb gyümölcsöztetésének szempontjai számára egyenesen szükségessé tették azt, hogy a kényelmet kielégítse s abban mesterkedjék, hogy a bérház szép, nobiles, világos és szellős legyen. Ma már a legprózaibb épület izgatja leginkább az építészetet a maga művészi energiájának kifejtésére. ... A bérház építője már nem bürokratikus fogalmazó, hanem alkotó művész. A bérház alaposan kinőtt a sablon keretéből; megépítését a fantázia és a tehetség, a tudás és az ötlet vállalta feladatául. Hanem azért a palota építése is megmaradt emezek feladatának. Csak szintén megnövekedett. Az ő lehetőségei és szükségességei is fokozódtak. A technika száz vívmánya s a kényelem ezer új kívánalma fokozza őket. A pompa fogalmának köre kiterjedt s a szélesebb határookban a művészet új utakon járhat.”²⁵¹

Ebben a fejezetben a Bálint és Jámbor iroda működési idejét a legelejétől a legvégéig átfogó három évtized terméséből mutatunk be 20 épületet – közülük 19 mind a mai napig áll, egy kivételével Magyarországon.

Az Esztergomi Takarékpénztár bérpalotája, Esztergom

Esztergom, 1897 júniusa. A helyi lap arról ír, hogy a Lőrinc utcai telkeken mégiscsak a *Takarékpénztár* építheti fel a hatalmas új bérházat, ugyanis ráígért az Iparbank ajánlatára, és kötelezettséget vállalt a városi közgyűlés által elfogadott építési terv megvalósítására. Ha június végéig megkapja az építési engedélyt, a Takarékpénztár „még ez év folyamán tető alá hozná az épületet. ... Ily körülmények között kétségtelennek találjuk, hogy a lőrinc-utcai sivatag elpusztulása legtekintélyesebb pénzügyi érdekünk érdeme lesz és a régóta vajúdo kérdés e véletlen, szerencsés megoldásán őszintén örülünk.”²⁵²

1897 augusztusában jelent meg egy híradás arról, hogy „Bálint Zoltán és Frommer Lajos kitűnő nevű fővárosi építészek” elkészültek a város egyik főútján, a Lőrinc utcában, az *Esz-*

* Egyetemi docens, tudományos újságíró.

²⁵¹ *Gerő Ödön*: A Bajza-utcai Lederer-ház. Művészet, 7. évf. 2. sz., 1908, p. 114–118.

²⁵² Cím. Esztergom és Vidéke, 19. évf. 44. sz., 1897. június 3., p. 2.

tergomi Takarékpénztár beruházásában épülő bérpalota „terveinek módosításával, amelyet ép annyi ízléssel, mint praktikussággal oldottak meg”. A hatalmas épület kisdunai sarkán, a földszinten vendéglő és több üzlet, a vendéglő felett „a Kaszinó számára van pompás, kényelmes helyiség tervezve”.²⁵³

Pár héttel később a Takarékpénztár helyiségében „ékes rámban” állították ki a Lőrinc utcai bérpalota hatalmas, színes tervképét. „Akik látták, teljes elismeréssel nyilatkoznak róla s velünk együtt türelmetlenül várják, mikor helyezik el az első kőkövét a fundamentumban.”²⁵⁴ Az alapkőletétel 1898. március 16-án történt meg. Az alapkőben elhelyezett fémdobozban az építkezéstről szóló okirat és jegyzőkönyv mellett a Takarékpénztár jubileumi díszkiadványát is elhelyezték. Az okiratot az eseményre meghívott Frommer Lajos szintén aláírta. A nemzetiszínű malterosládából vett első adag maltet az esztergomi püspök borította az alapkőre.²⁵⁵ A bérpalota építése olyan gyorsan haladt előre, hogy az első szárnyra már július végén felkerült a tetőszerkezet. A bokrétaünnepet tíz nappal későbbre, augusztus 10-ikére tervezték, „még pedig városunkban szokatlan bőkezűséggel és fényvel”.²⁵⁶

1898 nyaratól a helyi sajtóban gyakran megjelent a hirdetés a kibérelhető lakásokról és üzletekről: „Az Esztergomi Takarékpénztár Lőrinc-utcai bérháza 1899. április 24-én válván lakhatóvá, az azokba beosztott 20 üzlethelyiség és 10 utcai lakás bérletére ajánlatok az intézeti igazgatóságnál nyújthatók be.”²⁵⁷ Három hónappal később arról tájékoztatták az igazgatótanácsot, hogy a „mindenki osztatlan tetszésével találkozó, városunk igazi diszélül szolgáló bérpalota” helyiségeinek nagyobbik részét már kibérelték.²⁵⁸

A hírekből úgy tűnik, az érintettek roppant elégedettek voltak az épülő bérpalota adott-ságaival, ami nem csoda: azokban az időkben még kevés lakásba vezették be az elektromos áramot. A földszinti kávéház és vendéglő bérlője, *Drezdner Albert* 1898 novemberében szerződést kötött a *Ganz-gyárral*, amelynek eredményeként villanyvilágítást vezettek be az épület összes helyiségébe, tehát a vendéglőn kívül a kaszinóba, a lakásokba és az üzletekbe egyaránt.²⁵⁹ Az akkor már hat évtizedes múltra visszatekintő, 1837-ben alakult *Széchenyi Kaszinó* választmánya karácsony előtt testületileg megtekintette a leendő helyiségeket „s úgy találták, hogy azok nemcsak megfelelők lesznek az előkelő, vezető egyesülethez, de vidéki városban párjukat aligha találják.”²⁶⁰

Az elegáns kávéház és étterem működtetésével az átadás utáni három évben öt bérlő kísérletezett, sikertelenül. Végül *Porgesz Béla*, a sikeres helyi vendéglős vette át az üzlethelyiségeket, amelyeket hosszú időn át, nagy népszerűségnek örvendő üzemeltetett.²⁶¹ A

²⁵³ A Takarékpénztár bérpalotája. Esztergom és Vidéke, 19. évf. 61. sz., 1897. augusztus 1., p. 4.

²⁵⁴ Az új bérpalota. Esztergom és Vidéke, 19. évf. 82. sz., 1897. október 14., p. 3.

²⁵⁵ A Takarékpénztár jubileuma. Esztergom és Vidéke, 20. évf. 22. sz., 1898. március 17., p. 6.

²⁵⁶ Bokrétaünnep. Esztergom és Vidéke, 20. évf. 61. sz., 1898. július 31., p. 3.

²⁵⁷ Esztergom és Vidéke, 20. évf. 57. sz., 1898. július 17., p. 4.

²⁵⁸ Esztergom és Vidéke, 20. évf. 88. sz., 1898. november 3., p. 3.

²⁵⁹ Esztergom és Vidéke, 20. évf. 93. sz., 1898. november 20., p. 3.

²⁶⁰ Esztergom és Vidéke, 20. évf. 100. sz., 1898. december 15., p. 3.

²⁶¹ Huszonöt év. Esztergom és Vidéke, 49. évf. 93. sz., 1927. október 23., p. 2.

saját beruházásában felépült bérpalotára a helyi takarékpénztár oly büszke volt, hogy annak képével díszítette az általa kiadott betétkönyvet. 33 évvel az átadása után felújították az épületet,²⁶² amely ma több tulajdonos birtokában, és ebből adódóan meglehetősen vegyes állapotban található a Lőrinc utca 2–10. szám alatt.²⁶³

1. ábra: A bérpalota az Esztergomi Takarékpénztár betétkönyvének borítóján, 1931²⁶⁴

Baruch-ház, Budapest

Baruch Sámuel földbirtokos 1898-ban Frommer Lajost és Bálint Zoltánt kérte fel bérpalotájának megtervezésére, akik abban az időben a számukra később oly nagy dicsőséget és sikert hozó párizsi világiállítás munkálataival foglalatoskodtak. A Baruch-házhoz kapcsolódó adalék: Frommer Lajos neve alatt a fővárosi levéltárban megtalálható egy jegyzőkönyv, amely az építkezés egyik beszállítójával zajló vitáról szól.²⁶⁵

Az alábbiakban a Bajza utca 24. szám alatti bérpalotáról az Építő Iparban 1899-ben megjelent, két alaprajzzal és a főhomlokzat tervével illusztrált rövid szöveges cikket kivonatoljuk. A bérpalota az I-II-III. emeleten három egyforma lakást tartalmaz. A földszinten a középtengelyben elhelyezett bejáró kettévágja a helyiségeket, itt a nagyobb lakás mellett egy garzonlakást terveztek. Az épület a Bajza utcában, a Lendvay utca tengelyében fekszik, és mivel az Andrássy úttól való távolsága is csekély, ezáltal két oldalról is elég távoli nézőpontokkal bír. Ezzel az adottsággal élve a tervezők a nem túl széles utcában a homlokzat

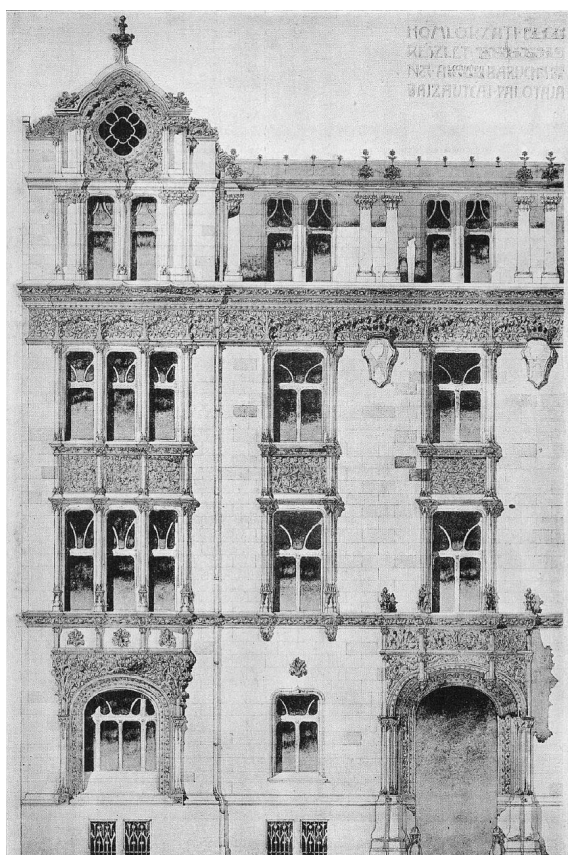
²⁶² A Takarékpénztár renovált bérpalotája. Esztergom és Vidéke, 53. évf. 61. sz., 1932. július 31., p. 3.

²⁶³ A jelenlegi állapotra vonatkozó információk Hámosné Szőke Anna helytörténeti könyvtárától származnak.

²⁶⁴ Takarékpénztári Bérpalota: [https://hu.wikipedia.org/wiki/L%C5%91rinc_utca_\(Esztergom\)#/media/F%C3%A1jl:Esztergom_TP_Berpalota.jpg](https://hu.wikipedia.org/wiki/L%C5%91rinc_utca_(Esztergom)#/media/F%C3%A1jl:Esztergom_TP_Berpalota.jpg) (közkinccs).

²⁶⁵ Dokumentum jegyzőkönyv Bálint és Jámbor Baruch-ház. HU BFL - VII.173.a - 1898 - 2793.

kiképzésénél törekedhettek a sziluett hatásra, amelyet a magas kontytetővel és két oldal-
orommal értek el. Az építető a bérházaknál szokatlanul nagy – az I. emeleten 5,10 méteres
– emeletmagasságokat követelt meg, emiatt az épület homlokzata túlságosan magas lett. A
harmadik emelet a palotaszerű homlokzati koncepcióba nehezen illeszthető be – mindezt
ellensúlyozandó, a homlokzati kiképzésben tömegesen csak az alsó emeletek szerepelnek,
az erős és díszes főpárkány a II. emelet felett van, a III. emelet pedig loggiaként jelenik
meg az ormok között. Hogy még ennek magassága is csökkenhessen, a tető fapárkánya
leereszkedik a loggia hevedere fölé. Ez a tagolás, valamint a 4,80 méter széles ablaktengely-
távolságok bizonyos monumentalitást adnak a homlokzatnak, amelynek stílusa, a késői gót
tagolásra támaszkodva, modern és naturalisztikus irányra törekszik.²⁶⁶

2. ábra: A Baruch-ház homlokzati rajza Bálint és Jámbor műhelyéből

²⁶⁶ Bérpalota terve VI., Bajza-utca 24. a. Bálint Zoltán és Jámbor Lajos építészekről. Építő Ipar, 23. évf. 17. sz., 1899. április 27., p. 129–132. A házszám ma: Bajza utca 44.

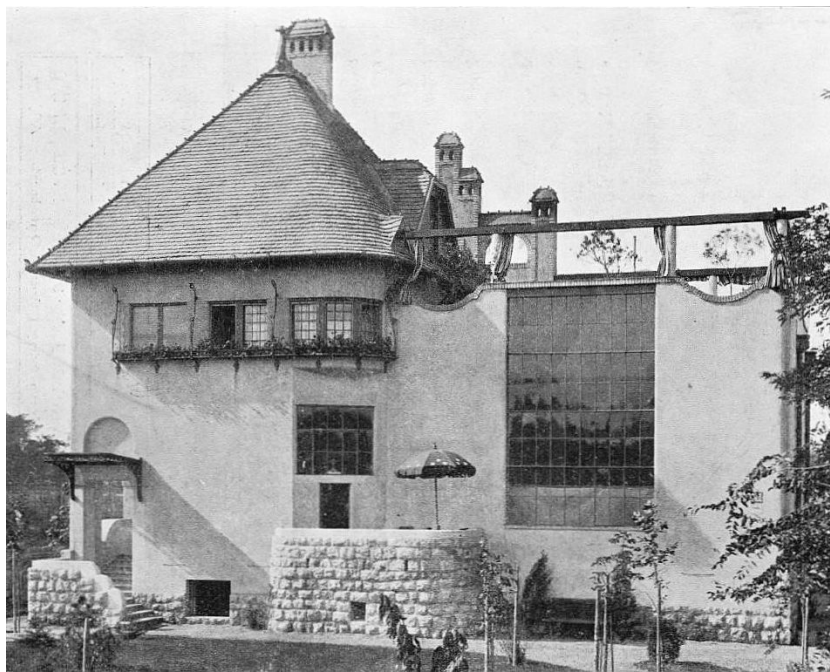
Az épület kapuzatát és belső kovácsoltvas munkáit az a *Forreider és Schiller* műlakatos cég készítette, amellyel a későbbi évek során Bálint és Jámbor sok ízben működött együtt. A Baruch-ház eredeti kapuja sajnos elpusztult. A Bajza utca 44. szám alatti, jó állapotú házban ma a bolgár önkormányzat és más bolgár intézmények működnek.

3. ábra: A Baruch-ház homlokzata (a szerző felvétele)

Ligeti Miklós műteremháza, Budapest

Ligeti Miklós 1899–1900-ben épült műteremháza Bálint és Jámbor páratlan tehetségének és az összművészeti filozófia érvényesülésének egyik ékes példája. A két fiatal építész munkássága, közte a Stefánia úton épült ház és annak berendezése fölkelte a sajnálatosan rövid ideig élő *A Ház* című építőművészeti folyóirat szerkesztőinek figyelmét: a folyóirat első számában egy cikk és több illusztráció jelent meg Ligeti műteremházáról, illetve az építészpáros más munkáiról.

4. ábra: Ligeti Miklós műteremháza

A cikkíró kiemelte, „egy művésznek műtermet építeni, mely hangulatos, barátságos interieurjével munkakedvét emelni hivatott” mennyire szép és ösztönző feladat. „Ligeti Miklós szobrász otthona, működésének színtere ... derűsen és jókedvűen mutatja, hogy itt más ember lakik, olyan kinek nem fényűzés, pompa, nem társaságok fogadása az élete szükséglete, hanem kinek foglalatossága, szívének minden dobbanása a nagy műterem ablaka mögött játszódik le.”

A kis ház minden része beszédes: a puritán egyszerűségű piros tetőzet, a pirosra festett famunkák és a tetőzethez oly nagyon illő nagy terasz... „Belül a ház csupa jóság, csupa melegség. Kicsiny márvánnyal burkolt előtér nyájasan integet a belépőnek és egyetlen nagy nyíláson át, melyet csak függöny választ el, betekintést nyújt a barátságos hallba.” Innen egyszerű falépcső vezet fel, a sok könyv, a virágok és szép szobrok kimondhatatlan kedves hangulatot árasztanak. A kis műterem tulajdonképpen fogadósoba, melyben semmi keregett architektúra nincs, a sima falakat nem dekorálja sem gazdag márvány, sem más díszes anyag: itt dolgoznak, itt komoly minden. „E házra nem kellett cifraság, disze, mindene a belső tartalom, mely a külsőn is átsugárzik.”²⁶⁷

²⁶⁷ A művész háza és más munkásságok. A Ház. Építőművészeti folyóirat, 1908, p. 77–78, fotók p. 85–88.

5. ábra: Ligeti műteremházának hallja

Zala György műteremháza, Budapest

Zala György műteremháza 1898 és 1900 között épült fel a Stefánia út és az István út sarkán. Az eredeti terveket *Lechner Ödön* készítette, de az épület Bálint és Jámbor tervei szerint nyerte el végső formáját.

Zala György, a kiváló szobrász fényes műtermet építtetett, amely valóságos látványossága lesz a fővárosnak. Óriási méretű, átmérőben 21 méter hosszú és 14 méter magas, tehát a legnagyobb szobor alkotására is kellő teret ad. Két, egyenként 8 méter széles és 11 méter magas üvegablak világítja meg a hatalmas termet, melynek vastetőzetén síneken járó emelőgép mozgatja a kész szobrokat. E nagy műterem mellett egy kisebb műterem is a művész rendelkezésére áll. A műteremmel összeépült a művész lakása, mely angolos kényelemmel van megoldva. Az előcsarnok tágas helyiségéből három nagy földszinti szoba nyílik. Az előcsarnokból fölvezető lépcsőzetet egy színes üvegfestésű ablak világítja meg. Az épület Városliget felé néző oldalát a művész sajátkezűleg mintázott relief képei díszítik.²⁶⁸

Zala műterme „nemcsak Magyarországnak, de az egész kontinensnek leghatalmasabb, legszebb műterme.” A ház „pompás művészi díszítésű homlokzata”, a kertben előtűnedező antik szobrok „nyomban elárulják, hogy a háznak valamelyik művészfejedelem az ura”. A

²⁶⁸ Zala György új műterme. Budapesti Hirlap, 20. évf. 252. sz., 1900. szeptember 14., p. 7.

kapun belépve a medici Venus kecses szobra ragadja meg figyelmünket, a hall telis-tele műtárgyakkal. A falakon régi mesterek remekműveinek ugyancsak remek másolatai, a Stefánia útra néző fogadó-szalont szintén klasszikus művészi holmikkal rendezték be, a könyvtárban száz meg száz, a klasszikus szobrászatot tárgyaló munka sorakozik.²⁶⁹

„A hatások, megismerések és szabadulások komplexumából szűrődött le Zala György Stefánia-úti műteremházának terve. Magyaros törekvések is beletörtetnek ebbe az értékes komplexumba. Az a vertvas ablak- és kertrács, amelynek képét bemutatjuk, a franciás naturalizmus, angolos ornamentalsáhitat és magyaros ritmus hatásemlékének és leszűrődésének érdekesen szép nyilvánulása.”²⁷⁰

6. ábra: A Zala-féle műteremház homlokzatának részlete

A Stefánia út és az Ajtósi Dürer sor sarkán álló épületegyüttesből 1941-ben lebontották a nagy műtermet, a belső tereket jelentősen átalakították. Az épületben jelenleg Líbia Magyarországi Nagykövetsége működik.²⁷¹

²⁶⁹ Lesskó János: Művészeink műtermükben. Zala György. Vasárnapi Ujság, 59. évf. 25. sz., 1912., p. 506–507.

²⁷⁰ Gerő Ödön: Magyar interiőrök. Az iparművész Bálint és Jámbor. Magyar Iparművészet, 1913. 5. sz., p. 177–188, a kép p. 199.

²⁷¹ Zala-villa: <http://gyujtemeny.imm.hu/szecesszios-epiteszet/zala-villa-budapest-ajtosi-durer-sor-25/625?sa=1>.

Lederer-ház, Budapest

Budapest VI. kerületében, az Aradi és a Bajza utca sarkán épült fel 1902-ben egy különleges, kétfunkciós épület *Lederer Artúr* földbirtokos megrendelésére. Az alagsorban, a földszinten és az első emeleten kapott helyet a megrendelő magánpalotája, a második és a harmadik emelet egy-egy nagy urasági lakás céljaira szolgál. A tervezők szellemesen érzékeltetik az épület két külön funkcióját: a palotát magába foglaló rész homlokzatán az alagsor, földszint és az első emelet építészetileg jóval hangsúlyosabb, a két felső emelet pedig palotarész tömbjének alá van rendelve. A háziúr helyiségei a Bajza utcáról nyertek bejárást, a lakók bejárata viszont az Aradi utca felől nyílik. A homlokzat architektonikus részei homokkőből készültek, a sík felületek vakolva vannak. A legfelső emeletet díszítő üvegmozaikot Kernstok Károly csodaszarvasregéjét ábrázoló kartonjai alapján Roth iparművész készítette.²⁷²

7. ábra: A Lederer-palota az Andrásy út felől (a szerző felvétele)

²⁷² Budapesti bérpalota a Bajza és Aradi utcák sarkán – tervezték Bálint Zoltán és Jámbor Lajos építészek. Budapesti Építészeti Szemle, 13. évf. 15. sz., 1904, p. 228–229.

A Magyar Iparművészet 1908. évi 2. számában Gerő Ödön szabályos elragadtatással, a rá jellemző érzékletes stílusban írt a Lederer-házról, amelyben a két építész a bérház szempontjait szellemesen párosította a palotával szembeni elvárásokkal. Ugyanabban az épületben kellett szerves egységben, mégis elkülönülve érvényesíteniük a két eltérő funkciót, mégpedig úgy, hogy azok eltérő volta az épület beosztásában és „a ház külsejében s a szerkezettel szorosan összefüggő, a ház mi-voltát teljesen logikusan reprezentáló homlokzatban” érvényesüljön. Az érdekes megoldás mindenki által érthető: az egyik rész a háztulajdonos külön kis palotája, a másik rész finoman kiképzett bérház. Az emeletes palotát a háromemeletes sarokházban úgy alakították ki, hogy „külön jellege kidomborodik, mégis az egész épületnek szerkezeti és dekoratív egységét nem hogy nem zavarja, hanem egyenesen ennek az egységnek alapja és hordozója.” A két eltérő jelleg „kidomborítása és mégis egységes érvényesítése a legmegkapóbb művészi ötletek közül való”. A Bajza utcai homlokzat földszintje és első emelete pompás ritmusú kőarchitektúra. A harmadik emelet ablakai közt, „az emelet egész felületét befödvn, Kernstock Károly remek mozaikfrizje húzódik végig. A képsorozat csupa ritmus és csupa harmonizáltság. Beszédese, nemes nagyvonalúság.”²⁷³

A Lederer-palota azok közé az épületek közé tartozott, amelyek belső tereinek kiképzését és teljes berendezését a megrendelő az építészekre bízta. „Az aránylag kis területen sok hely, sok világosság és nagy kényelem: ez volt a program.” Gerő leírja az épületbelső vezérmotívumait, a hall, az úriszoba és a szalon bútorzatát, színezetét. „A termeket díszíteni, berendezni, bútorozni kellett. ... Az építészek a kész házat be is rendezhették. Nem kellett a nyers falaktól elbúcsúzniuk, hogy átadják őket a bútorosnak. A palotát végig maguk alkothatták meg. A falakat burkolhatták, a burkolatot berakással, veretekkel díszíthették, a mennyezeteiket kiképezhették és falak között és mennyezetek alatt stílszerű szobákat formálhattak. ... Részt és egészet összehangolván, részt és egészet szabadon megkomponálván.” A bérlők számára épített lakások „becsülettel rászolgáltak a modern lakás névre. Kényelmesek, szelők, világosak, elegánsak. Kis lépcsőházuk vasrácsát Forreider mester készítette. Szokása szerint vasból, vasat éreztetve.” A vasmunkát, amelyen szintén a ház ornamentikájának vezérmotívuma vonul végig, Bálint és Jámbor tervezte.²⁷⁴

1935-ben egy újságcikk arról számol be, hogy „A budapesti szovjet követség megvásárolta az Aradi és a Bajza utca sarkán álló Lederer-palotát, amelyet hat hónap óta bérelt. A palotát ... a főváros egyik legszebb magánpalotájának tartják.”²⁷⁵ A jól karbantartott épületben az Oroszországi Föderáció Kereskedelmi Kirendeltsége működik.

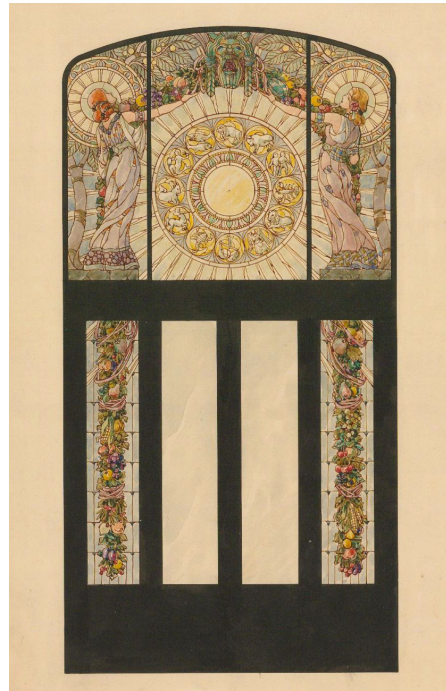
²⁷³ Gerő: i. m. (251).

²⁷⁴ Gerő: i. m. (251), a kép p. 117.

²⁷⁵ Palotát vett a budapesti szovjet követség. Az Est, 1935. szeptember 3., 199. sz., p. 8.

8. ábra: A Lederer-palota hallja

9. ábra: A Lederer-palota szélfogójához
Róth Miksa műhelyében készített üvegablakterv²⁷⁶

Füchsl-palota, Nagyvárad

„Míntha újjá akarnák csinálni ezt a várost, olyan képe van. Aki nem a tyúkszelei szempontjából nézi ezt a nagy fölforgató munkát, örvendezéssel, sőt bizonyos gyönyörűséggel telhet el. Az a kép, amit most Nagyvárad mutat, eleven, modern, erőt mutató, szinte amerikai. Itt rombolnak. Amott már szinte kész egy új palota. Az utcákon árkokat ásnak, kábeleket fektetnek. A Bémer téren rombolnak egy régi házat, hogy helyet adjon egy új palotának. A Füchsl-palota a Kossuth utca és Nagypiac tér sarkán készen áll, művészi munka, új látnivaló.”²⁷⁷ – Ady Endre sorai kihagyhatatlanok, ha Nagyvárad előző századfordulós megújulásáról esik szó.

A borkereskedéssel foglalkozó *Füchsl testvérek* 1902 és 1903 között a Nagyvárad Kossuth utca és Nagyvásár tér sarkán építtettek szecessziós stílusú bérpalotát, amelynek pá-

²⁷⁶ A MÉM MDK Magyar Építészeti Múzeum gyűjteményéből.

²⁷⁷ *Ady Endre: A fölforgatott Nagyvárad és az új városháza.* In: Nagyvárad Napló, 1903. június 21. Forrás: Ady Endre összes prózai műve, 4. kötet: <https://mek.oszk.hu/00500/00583/html/ady39.htm#c1334>.

lyanyertes tervei Bálint Zoltán és Jámbor Lajos műterméből kerültek ki. A földszinti részt az elegáns *Bihar Kávéház*, illetve egy sörcsarnok foglalta el. A következő korabeli hirdetés felér egy pillanatfelvétellel: jóforgalmú helyen, kétemeletes, modern bérházban a fényes berendezésű és felszerelésű Bihar Kávéház számára február hó elsejével, igen előnyös feltételek mellett, bérlőt keresünk. Fűchsl Testvérek bornagykereskedők, Nagyváradon.²⁷⁸

„A századeleji Nagyváradnak gazdag irodalma van. Ha hitelt lehet adni a krónikásoknak, úgy el kell fogadnunk, hogy a várost abban az időben az alkotás láza és a szabadságeszmék hatották át. Bizonyítékokban nincs hiány. ... Az alkotási láz a váradi zsidóságot is magával ragadta. Egymás után épültek a gyönyörű üzletházak, bérházak, s Várad népe saját magának bókolt, amikor e házakhoz hozzátapasztotta a 'palota' jelzőt. Felépült a Sas-palota, Ullmann-palota, Fűchsl-palota...”²⁷⁹

A kétemeletes épület meghatározó eleme a kúpos tornyú, ívelt vonalú sarokrész. Hullámvonalú koronázópárkány köti össze a ritmikusan váltakozó, hajlított ívű oromzatokat. A homlokzat különlegessége a megrendelők foglalkozására utaló ornamentika: kancsóból vagy kosárból kinövő leveles, szőlőfürtös indák borítják a faltükröket, a koronázópárkány alatti falszakaszt, a sarokrész hosszú, ívelt erkélyének korlátját és a Kossuth utcára nyíló kovácsoltvas kaput.²⁸⁰

A 2019-ben homlokzatfelújításon átesett Fűchsl-palota szerepel a romániai műemlékek jegyzékében.²⁸¹ Nagyvárad többek között ennek az épületnek is köszönheti, hogy tagja lehet a szecessziós városok európai hálózatának.

A Lederer testvérek bérpalotája, Budapest

Az Építő Ipar híre szerint a fővárosi magánépítési bizottság 1905. július 31-én tartott ülésén több új építkezésre adott ki engedélyt, köztük a *Lederer testvéreknek* a Röck Szilárd utcában lévő, 5606. helyrajzi számú telken egy négyemeletes házra, melynek tervezői Bálint és Jámbor. 1906. május 21-én ugyanez a bizottság engedélyt adott a házban felvonó építésére.²⁸²

Érdekes módon ez a hír némileg módosított tartalommal jelent meg a *Pesti Naplóban* és a *Magyarországban*. Ez a két lap ugyanezen a helyrajzi számon egy négyemeletes és egy háromemeletes ház építési engedélyéről tudósít a magánépítési bizottság ülése után.²⁸³

²⁷⁸ Pesti Hírlap, 27. évf. 21. sz., 1905. január 21., p. 26.

²⁷⁹ A Tegnap városa – a nagyváradi zsidóság emlékkönyve. Nagyváradról Elszármazottak Egyesülete, Tel-Aviv, 1981, p. 85: <https://archive.org/details/nybc314216/page/n2/mode/2up>.

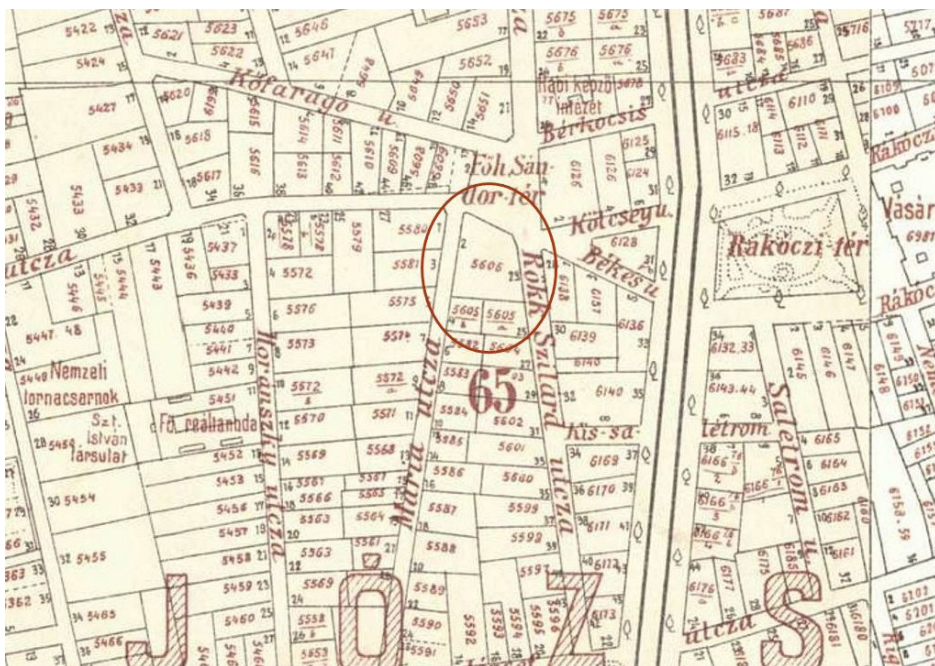
²⁸⁰ Fűchsl-palota, Nagyvárad: <https://www.erdeiyutazas.hu/magyar/latnivalo/nagyvarad/fuchsl-palota-nagyvarad-2705>.

²⁸¹ Palatul Fűchsl, Oradea. Cod: BH-II-m-B-01053: <http://www.encyclopediavirtuala.ro/monument.php?id=340>.

²⁸² Fővárosi ügyek. Építő Ipar, 29. évf. 32. sz., 1905. augusztus 6., p. 277 és Építő Ipar, 30. évf. 21. sz., 1906. május 27., p. 206.

²⁸³ Új építkezések. Pesti Napló, 56. évf. 212. sz., 1905. augusztus 3., p. 12 és Magyarország, 12. évf. 188. sz., 1905. augusztus 2., p. 11.

A háromfrontos bérház a *Léderer Artúr* és *Léderer Károly* birtokában lévő, korabeli nevén a Rökk Szilárd utca – Főherceg Sándor tér – Mária utca találkozásánál fekvő, jókora telken épült fel. Az épületet 1906 őszén adhatták át: számtalan helyen megjelent ugyanis, hogy a Bálint és Jámbor építésziroda a *Főherceg Sándor tér* 3. szám alá tette át székhelyét, illetve 1906 októberétől kezdve több munkájuk kapcsán is ez a cím jelent meg – egészen 1911-ig, amíg el nem készült a saját bérházuk a Budafoki úton.

10. ábra: A Lederer testvérek bérpalotájának helyszíne az 1908-as térképen²⁸⁴

A ma is meglévő épületegyüttes a Rökk Szilárd utca – Gutenberg tér – Mária utca felől három bejárattal rendelkezik. A Google műholdfelvételen jól kivehető a két épület: a Mária és a Rökk Szilárd utcára nyíló háznak közös belső udvara van, a két utcára néző oldalon a tető kiképzése szimmetrikus. Kívülről nézve a laikus számára is látható, hogy a Rökk Szilárd utcában és a Gutenberg tér felőli oldalon ugyanolyan kovácsoltvas rácsok díszítik a nyitott erkélyeket. A Mária utcai front homlokzata pedig a négyemeletes saroképülethez és a mellette lévő háromemeletes házhoz hasonló.

²⁸⁴ Budapest időgép – térkép: <https://hungaricana.hu/hu/budapest-idogep/terkep/>.

A Korányi-ház, Budapest

A ma is a belvárosi Váci utcában látható, különleges homlokzatú, szecessziós stílusban épült négyemeletes lakóháza 1907 júniusában kapott engedélyt a neves orvosprofesszor, *Korányi Sándor*. Az épületre vonatkozó korabeli híradás, hogy a Magyarország című lapban megjelent a magánépítési bizottság által kiadott engedély: „Korányi Sándornak és nejének, IV. ker., Váci-utca 159. hr. sz. négyemeletes házra.”²⁸⁵ Egy évvel később a tulajdonos több napilapban is közzétette a hírt: Korányi Sándor egyetemi tanár a lakását a IV. kerület, Váci-utca 42. szám alá helyezte át. Csaknem húsz évvel későbből származik egy érdekes adat, miszerint a házat felfelé bővíteni szándékozták: „Báró Korányi Sándor a IV., Váci-u. 42. sz. a. ráépítés, terv. Bálint és Jámbor (I., Budafoki út 9–11.)”²⁸⁶ Az emeletráépítés az utcafrontról is látható.

Bálint és Jámbor sötét színű, monokróm kerámiaelemekkel hangsúlyozta a homlokzati elemeket: az osztó- és könyöklőpárkányokat, a nyílások keretezését.

11. ábra: A Korányi-ház homlokzata (a szerző felvétele)

A homlokzatot díszítő építészeti kerámia – Bálint és Jámbor többi munkájához hasonlóan – itt is a pécsi Zsolnay gyárból származik. A két felső szinten a kerámiadekoráció hálószerűen jelenik meg. A zárt erkélyek felett ülő kerámiabaglyok az építető professzor szellemi foglalkozását szimbolizálják.

²⁸⁵ Uj építkezések. In: Magyarország, 14. évf. 139. sz., 1907. június 12., p. 11.

²⁸⁶ Magánépítési engedélyek. A Munkaadó, 14. évf. 28. sz., 1927. július 13., p. 3.

Némelyik homlokzati forma a ház belső részén is megjelenik, például az üzletportálok fölötti párkány motívuma ismétlődik a kapualj mennyezetén, a hálómintában látható hajlított növényi szárak és levelek a lépcsőkoriát rácsának felső részén köszönnek vissza.²⁸⁷

A Váci utca 42. szám alatti, kitűnő állapotban lévő, reprezentatív épület falán emléktáblák hirdetik a korábbi híres lakók, Korányi Sándor akadémikus, továbbá *Kovai Lőrinc* író és *Szendrey-Karper László* gitárművész nevét.

12. ábra: Kerámiabaglyok a Korányi-házon (a szerző felvétele)

²⁸⁷ A Korányi-ház: <http://gyujtemeny.imm.hu/szecesszios-epiteszet/koranyi-haz-budapest-vaci-utca-42/648?sa=1>.

Hirsch Albert villája, Budapest

Művészpártolás a városházán

Aggházy Gyula festőművész Munkácsy utcai házát e napokban eladta dr. Hirsch Albert földbirtokosnak, aki villát épített a viskó helyébe. Ez a telekvásár nagyon érdekes és jellemző példája annak, hogy miképpen pártolják a városházán a művészetet. Ezelőtt huszonöt évvel használatra kapta Aggházy a Munkácsy utcai telket a várostól művészeti célokra, ami azt jelentette, hogy műtermet kell építenie a telken. Aggházy épített is egy kis házacskát, amelyet három családnak adott bérbe. Most aztán arra kérte a fővárost, hogy egyezzzék be a telekkönyvi korlátozás törlésébe, szívesen megfizeti a telek huszonöt év előtti forgalmi értékét. A főváros a művészetpártolói szent nevében belement az üzletbe. Aggházy nem egészen húszezer koronát fizetett a fővárosnak és a festőművész menten eladta a Munkácsy utcai telket 110 ezer koronáért.²⁸⁸

A magánépítési bizottság 1909. augusztus 9-ei ülésén engedélyezte *dr. Hirsch Albert* számára a Munkácsy utca 3047. helyrajzi számú telkén egy emeletes nyaraló felépítését, Bálint és Jámbor tervei alapján. 1911. március 6-án ugyanez a bizottság gépekre és felvonóra adott engedélyt a tulajdonosnak.²⁸⁹

Gerő Ödönnek köszönhetően tudunk arról, hogy a Hirsch-villának az enteriőrjét is Bálint és Jámbor tervezte: „A Munkácsy utca 16. számú palota halljának zöldes juttával borított falait füstölt tölgyfaburkolat tagolja. Fehér gipszmennezet borul föléje. A kandalló központi fűtéssel kombinált s a fűtőtestek melege áttört vörösrézburkolaton árad a kényelmesen nagy, szép csarnokba.”²⁹⁰ A Kmety György utca sarkán álló, Munkácsy Mihály utca 16. szám alatti, jó állapotú villában ma egy informatikai tanácsadó cég működik.

²⁸⁸ Művészpártolás a városházán. Pesti Napló, 60. évf. 109. sz., 1909. május 9., p. 16.

²⁸⁹ Fővárosi ügyek. Építő Ipar, 33. évf. 33. sz., 1909. augusztus 15., p. 299 és Építő Ipar, 35. évf. 11. sz., 1911. március 12., p. 111.

²⁹⁰ Gerő: i. m. (270).

13. ábra: Hirsch Albert villája (a szerző felvétele)

Lederer Károlyné bérpalotája, Budapest

1910-ben az Andrásy úthoz közel eső Kmetty utca 31. és 33. szám alatti, beépítetlen telkekre árverést hirdettek. Ezt követően a főváros tanácsa a közgyűlés elé terjesztette javaslatát, hogy a Kmetty utca 31–33. sz. alatti két telket az árverésen legmagasabb ajánlatot tevő *Lederer Károlynénak* adják el, négyszögölenként 275 korona 10 fillérért.²⁹¹ A magánépítési bizottság 1910. július 11-én tartott üléséről szóló hír szerint Lederer Károlyné a Kmetty utca 3047. helyrajzi számú, általa megvásárolt telken új építkezésre nyert engedélyt; a kétemeletes bérvilla tervezője Bálint és Jámbor.²⁹²

Ismét Gerő Ödön több fényképpel illusztrált cikkéből derül ki, hogy építészeink nemcsak az épület, de a palota fényűző berendezésének tervezésére is megbízást kaptak. Az emeletes hallban készült „szilfából a lambériák, a lépcsőkorlátok, az emeleti galéria könyöklője. A köralakú lépcső vakmerő törtetéssel visz az emeleti nyílt galériához. A mennyezetet hordó hatalmas pillért szilfa burkolja: monumentális erővel hasítja szét a tért és hirdet szuverén biztonságot.” Az előcsarnok amerikai fenyőfából készült dongaboltozatán plasztikus díszítés, az ajtók és a lépcsőrács „bécsi-műhelyesen biedermeieres. A kis csarnok térré-testté lett invitáció. A sötét tölgyfaebédlő pedig a marasztaló vidámság és komolyság összeegyezteté-

²⁹¹ A Kmetty-utcai telkek eladása. Pesti Hírlap, 32. évf. 39. sz., 1910. február 16., p. 8.

²⁹² Fővárosi ügyek. Építő Ipar, 34. évf. 29. sz., 1910. július 17., p. 294.

se: minden vendég otthon legyen benne. A világos kreton falikárpiton nagy, színes virágok tobzódnak. ... A palota szalonja fehér, mennyezetének ornamentizált dongázatát kazettás, széles ornamentalsávok keresztezik. A fal lába fekete körtefa, a smaragdzöld damasztkárpit pedig falvállig ér. Végig a házon csupa fényűzés, minden anyagiája nemes, s minden formája az anyagot hízelkedve bevallja.”²⁹³

A II. világháború után gyermekotthonná átalakított, mai címe szerint a Kmety György utca 31. szám alatti épületben ma a *Gyermek-lak* csecsemőotthon működik.

14. ábra: A Kmety György utcai villa (a szerző felvétele)

Hirsch Jakab villája, Budapest

Az Andrassy út 130. alatt található lakóházzal kapcsolatosan a következő hír jelent meg a sajtóban 1910-ben: a magánépítési bizottság március 21-én tartott ülésén új építkezésre nyert engedélyt Hirsch Jakab, az Andrassy út 3018. helyrajzi számú telkén. A kétemeletes ház tervezője Bálint és Jámbor.²⁹⁴ Egy évvel később a bizottság gépekre és felvonóra adott engedélyt az építettőnek.

²⁹³ Gerő: i. m. (270).

²⁹⁴ Fővárosi ügyek. Építő Ipar, 34. évf. 27. sz., 1910. március 27., p. 139 és Építő Ipar, 35. évf. 11. sz., 1911. március 12., p. 111.

Cikkünk nyomdába adásáig nem sikerült rábukkanni az épületről szóló korabeli méltatásra. Az interneten azonban látható egy kitűnő fotókkal illusztrált ismertető, amely bemutatja Bálint és Jámbor „premodern építészetet idéző” munkáját, a ház külső kialakításának egyedi megoldásait és a különlegesen szép lépcsőházat.²⁹⁵ Az épület alagsorában ma kávézó működik. Az utcáról, illetve a szűk udvarról meg lehet csodálni az épület oldalfalán az üvegezett, domborított fémdíszítéssel ellátott, lekerekített sarkú, egészen különleges zárterkélyt. A tervezők neve a villa utcafront felé eső részén, a kőlabazatba vésvé olvasható.

15. ábra: Bálint & Jámbor fecerunt (a szerző felvétele)

Károlyi-ház, Budapest

Éble Gábor, a Károlyi grófok pénztárnoka, majd levéltárosa írt egy kisebb dolgozatot a Veres Pálné és az Irányi utca sarkán 1910-ig álló, palotaszerű, egyemeletes, úri lakóházzal, melynek barokk stílusú homlokzata és a tulajdonos címerével díszített portáléja a Veres Pálné utcára nézett. A 17. századtól kezdve számos tulajdonosa volt a teleknek, majd a rajta épült háznak, amely 1858-ban került gróf Károlyi István nevére. István gróf 1881-ben bekövetkezett halálakor a haszonélvezetet feleségére, Orczy Máriára, a tulajdon egyik felét a fiára, Sándorra, másik felét pedig az unokájára, Lászlóra hagyta. László gróf ebben a palotában született 1859. június 12-én. Amikor a gyermektelen Károlyi Sándor 1906-ban elhunyt, a házat, amely lebontásáig 52 éven át volt a grófi család főtí ágának tulajdonában, az unokaöccsére, Károlyi Lászlóra hagyta.²⁹⁶

A *Pesti Napló* újságírója így adott hangot a patinás épület lebontása miatti sajnálkozásának: „Gróf Károlyi László május elsején lebontatja a patriarkális erkölcsű házat s lesz belőle

²⁹⁵ Andrásy út 130.: <http://lathatatlan.ovas.hu/index.htm?node=49624>.

²⁹⁶ Éble Gábor: Egy régi pesti palota. Budapest, Franklin ny., 1910. A cikk a Századok című folyóirat 1911-es évfolyamában, illetve alkalmi díszkiadásban, egész oldalas fényképekkel illusztrálva a Franklin Társulatnál is megjelent.

égbefutó bérpalota, ami lett az itt meghúzódó összes régiségekből.²⁹⁷ A *Honi Ipar* közleménye szerint gróf Károlyi László modern bérpalotát épített az Irányi utca és Veres Pálné utca sarkán Bálint és Jámbor műépítők tervei alapján, amelynek földszinti és félemeleti helyiségei üzleti célokra fognak szolgálni. Az épületnek ez a része modern vasportálokkal lesz kiegészítve, melynek kivételére a *Haas és Somogyi* mérnökök speciális üveg- és vasszerkezetek gyára nyert megbízást.²⁹⁸

16. ábra: A Károlyi-ház szecessziós fémlemezborítása (a szerző felvétele)

A Károlyi-ház külön érdekessége, hogy az akkor Magyarországon még alig ismert falazóanyagból, a háztulajdonos gróf Károlyi László káposztásmegyeri gyárában készült mészhomoktéglából épült fel. A Németországban akkor már sok helyütt alkalmazott alapanyagot Magyarországon Bálint Zoltán és Jámbor Lajos alkalmazta először nagy bérpaloták, közülük is legelőször a gyártulajdonos gróf bérházának felépítésére.²⁹⁹

²⁹⁷ Pesti Napló, 60. évf. 273. sz., 1909. november 18., p. 6.

²⁹⁸ *Honi Ipar*, 11. évf. 21. sz., 1910, p. 23.

²⁹⁹ A mészhomoktéglá multja és jövője nálunk. Építőmesterek Lapja – A Munkaadó, 1936. április 9., 15. sz., p. 4.

17. ábra: A mézshomoktéglából épült Károlyi-ház (a szerző felvétele)

Az építészpáros technikatörténeti jelentőségű, bátorságot és nagy szakmai tudást igénylő döntésére a cikksorozat következő részében visszatérünk. Itt is kiemeljük azonban, hogy az idő igazolta az anyagválasztás helyességét: a vakolatlan, nyerstégla modorban épült ház elfogadható állapotban vészelte át az elmúlt 110 évet. Az I–IV. emelet mézshomoktéglaburkolatának állaga jónak mondható. A félemeletet burkoló, szecessziós mintázatú fémlemezborítás viszont felújításra szorulna.

Angolos stílusú villa, Budapest

A XI. kerület, Balogh Tihamér utca 7. szám alatt álló házról alig sikerült néhány adatot felkutatni: a *Budapesti Cím- és Lakásjegyzék* 1913-as évfolyamában *Kenyeres János* földbirtokos neve található ezen a címen;³⁰⁰ néhány évvel később az ő vejének, *Ambrózy Andornak* a neve szerepel a regiszterben. A *Hungaricana* adatbázisban található egy korabeli fotó az épületről,³⁰¹ amely ma is áll a Gellérthegy oldalában. A szecessziós építészet egyik legnagyobb szakértője, *Gerle János* adatai alapján az 1910 körül épült, szecessziós ornamentikájú kis villa látható favázás szerkezetével, angolos stílusával meglehetősen ritka a magyar építészetben.³⁰²

³⁰⁰ Budapesti Czim- és Lakásjegyzék, 26. évf., 1914, 9. rész – Lakás-jegyzék, p. 1744.

³⁰¹ Egyszintes épület favázás homlokzattal, angolos stílusban. *Hungaricana* – képeslap a FSZEK Budapest Gyűjteményében, lelt. sz. K000359.

³⁰² *Gerle János*: Budapest. A XI. kerület építészeti emlékei. Chartografia, Bp., 1994, p. 17.

Stein Manó bérháza, Budapest

Az egykori Fehérvári út 12. szám alatti (ma Bartók Béla út 10–12.) négyemeletes lakóház, bérház, műterem terveit 1907-ben engedélyezték a tulajdonos, *Stein Manó* számára. A Hungaricana adatbázisban megtekinthetők a BFL állományában őrzött építési engedélyezési tervdokumentációból a digitalizált szintrajzok.³⁰³

Az épület szomszédos a Budafoki út – Csiki utca sarkán, 2–3 évvel később elkészült, szintén a Bálint és Jámbor cég által tervezett lakóházzal. A tervdrajzokon látszik, hogy a bérház utcafrontján nagyméretű, elegáns lakások voltak; nem véletlenül laktak itt akadémikusok, egyetemi professzorok. Három egykori lakó: *Fettich Nándor*, *Rubinyi Mózes* és *Schulek Frigyes* nevét emléktáblák őrzik a ma közepes állapotban lévő ház falán.

18. ábra: Stein Manó bérháza (a szerző felvétele)

³⁰³ Stein Manó bérháza. HU BFL XV.17.d.329 - 5504, 1–9. f. – 1907.

Bálint Zoltán és Jámbor Lajos bérháza, Budapest

Az építészpáros saját, belső udvaros bérpalotáját a Budafoki út 9–11. szám és a Csiki utca sarkán építette fel 1910–11-ben. Az eredetileg négyemeletes épületet 1924-ben műteremtoldalékkal és a hozzá tartozó lakással felfelé bővítették, miáltal ötemeletessé vált. A BFL tervtárában fennmaradt a bővítés dokumentációja: az építési engedélyezési terv, a használatbavételi engedély és a statikai számítás. A digitalizált képeken az egész ház korábbi tervei: a két utcára néző homlokzat, az egyes szintek alaprajzai stb. látszanak.³⁰⁴ A bérházban eredetileg 40 darab, 80 – 160 négyzetméteres, 3,45 méter belmagasságú lakás épült. A liftes fölépcsőházat bordó színű csempével burkolták, a körfolyosókat mozaiklappal fedték be. Hátral kapott helyet a cselédlépcső és a teherlift.

Bálint Zoltán unokájának, Bálint Andrásnak – aki maga is harminc évig lakott a házban – a visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy az ő családja a második emeleten lakott, az ötödiken alakították ki az építészműtermet.³⁰⁵ Cikkünk első részében ismertettük a Jámbor Lajos IV. emeleti lakására vonatkozó, a népszámlálási lakásíven fennmaradt adatokat. Bálint 28, Jámbor 44 éven át lakott a házban.

19. ábra: Bálint Zoltán és Jámbor Lajos lakóháza (a szerző felvétele)

³⁰⁴ Bálint Zoltán és Jámbor Lajos bérháza – IV. emelet átalakítása. HU BFL - XV.17.d.329 - 5505, 25. f. a jelzethez 57 db digitalizált kép tartozik.

³⁰⁵ Polgár a Nagymező utcában: <http://old.tarki.hu/hu/news/2016/kitekint/magyarpolgar/balint.pdf>.

Az érdekesség kedvéért teljes terjedelmében idézzük az építészduó által 1910 novemberében feladott apróhirdetést, amelyből pontos képek kaphatunk az épülőben lévő, akkor igen korszerű infrastruktúrával felszerelt házról.

3–6 szobás lakások, Budafoki-út legelején (9. sz.) alatt díszes palotában májusra. Kilátás a műegyetem kertjére és a Dunára. A Ferenc-József-hídtól az ötödik ház. A központi vásárcsarnoktól 5 percnnyire. Minden relációban villamos-összeköttetés. Minden komfort. Villamos gombkormányzatú személy- és ugyanilyen cseléd- és teherlift. Vacuum cleaner minden lakásban. Gázfürdőkályhák, a nagyobb lakásokban mosogatók, melegvízkészítés. Villany, gáz, ipargáz, rechaudk. Állami telefon. Telefon minden lakásból a házmesterhez. Cselédfürdő. Felvilágosítás a helyszínén és Bálint és Jámbor építészeknél VIII. Sándor-tér 3. Telefon 1–77.³⁰⁶

A BFL állományában őrzik a két tulajdonostárs által 1912. szeptember 12-én aláírt, a bérpalota jogviszonyára és üzemeltetésére vonatkozó szerződést. Bálint 3/5, Jámbor 2/5 részben birtokolta az épületet. A közjegyzőnél kötött megállapodás néhány érdekes részlete: mindaddig, amíg az ingatlan a szerződő felek közös tulajdonát képezi, a ház kezelése és fenntartása körüli teendőik ellátása Bálint Zoltán szerződő fél joga és kötelessége, aki a ház jövedelméről és fenntartásának költségeiről rendes könyveket vezetni s azokról Jámbor Lajosnak negyedévenként elszámolni tartozik. Ez a megállapodás addig érvényes, amíg a szerződő felek a „Bálint és Jámbor” cég társtagjai – ez idő alatt Bálint Zoltán a ház kezelésével és fenntartásával kapcsolatos tevékenységéért tiszteletdíjat nem igényelhet. Amennyiben a közös cégből bármelyik fél kiválna, Bálintnak a házkezelésért a házbérlőjövedelem egy százaléka jár. A felek egymás javára elővételi jogot kötöttek ki, és minden eshetőségre (csőd, haláleset stb.) vonatkozóan rendelkeztek.³⁰⁷

A bérház építésére Bálint és Jámbor 585 ezer korona hitelt vett fel 4,5%-os kamattal a Pesti Magyar Kereskedelmi Banktól, 100 féléven át tartó, félévente 15 502 korona 50 fillér törlesztési kötelezettséggel. A csatolt törlesztési napló alapján 1959. november 1-jéig kellett (volna) fizetni a részleteket. A közjegyzői okiratot 1910. március 24-én írták alá.³⁰⁸

A Budafoki úti bérházzal kapcsolatban egy további irategyüttes is megtalálható a főváros levéltárában.³⁰⁹ A háborús károk miatt szükségessé vált a Bálint Péter és társai tulajdonában

³⁰⁶ Budapesti Hirlap, 1910. november 20, 276. sz., p. 68.

³⁰⁷ Charmant Oszkár közjegyző iratai. HU BFL - VII.193.a - 1912 - 1182.

³⁰⁸ Weinmann Fülöp közjegyző iratai. HU BFL - VII.184.a - 1910 - 0505.

³⁰⁹ Dr. Bálint Péter és társai bérházának helyreállítása. HU BFL XV.17.d.329 - 5505, 32–36., 68–73. f. – 1946. Kapcsolódó iratok jelzete: BFL IV.1409.c 313883/1946-III.

lévő épület helyreállítása. A kutatás szempontjából figyelemre méltó adat, hogy a három építető – egyben tulajdonos – egyike Jámbor Lajos, a másik *Bálint Péter*, az 1939-ben elhunyt Bálint Zoltán fia. A harmadik tulajdonos *Schill Imre*, a kor kiváló kardiológus professzora, Jámbor unokahúgának a férje, akinek Jámbor 1936-ban ajándékozta oda a bérház 2/40-ed tulajdonjogát.³¹⁰ A helyreállítás építész tervezője Jámbor, aki ekkor 77 éves volt.

A valaha szebb időket látott épület erősen rászolgálna a törődésre és egy alapos felújításra. A ház bejárati folyosóján például a mives kerámiadíszekre szerelték fel a lakók postaládáit.

Technikatörténeti érdekességként megemlítjük, hogy *Pfeifer Ignác* egyetemi tanár, a kiváló vegyészprofesszor, az *Egyesült Izzó Kutatólaboratóriumának* igazgatója szintén ebben a házban, a IV. emeleten lakott mint háztulajdonos.³¹¹ Sajnos, az épületen sem a ház tervezőire, sem többi neves lakójára nem emlékezett semmi.

20. ábra: Bálint és Jámbor bérpalotájának homlokzata a Műegyetem felől

A református egyház bérháza, a „püspöki palota”, Debrecen

Nemcsak a köznyelv, de a szakirodalom is többnyire püspöki palotaként említi a debreceni főtér sarkán felépült, 1912-ben átadott bérházat, amely széles körben ismertté vált nevét a területen korábban álló püspöki székházról kapta. A ragadványnév sok helyen önállósult, pedig az épület soha nem funkcionált egyházi méltóságok székhelyeként.

³¹⁰ Ingatlanforgalom. Fővárosi Közlöny, 47. évf. 9. sz., 1936, p. 251.

³¹¹ Budapesti háztulajdonosok címtára (név- és lakjegyzéke) 1938, p. 217.

Egy korábbi sikertelen pályázati forduló után 1910-ben a MMÉE szakmai felügyeletével folytatták le a második tervpályázatot. Az építési programban gáz-, villany- és vízvezetékekkel ellátott, 3–6 szobás, korszerű lakások tervezését írták elő az eredetileg négy külön telekből álló, közel 1800 négyszögöles területen. A debreceni református egyházközség bérházának terveire meghirdetett pályázatra 42 pályamű érkezett be. A bírálóbizottság a 3500 koronás I. díjat, mellyel a részletes tervek elkészítésére szóló megbízatás is járt, Bálint és Jámbor budapesti építész tervének ítélte oda.³¹²

A „Rajzolt távlati kép” jellegű nyertes tervről közzétett bírálatból idézünk: az alaprajzi elrendezés azáltal, hogy a három utca felé cour d’honneur-eket létesít, sikerültnek mondható, mivel egyrészt az utcai szobák számát szaporítja, másrészt homlokzati kiképzésében a hosszú utcai homlokzatoknak erős tagozást ad. A lakások beosztása megfelelő és jónak mondható. A lépcsők és bejáratok száma sok, ami főleg az ellenőrzés szempontjából nem túl szerencsés. A zsűri kifogásolta, hogy egyes lakások csak függőfolyosó útján érhetők el. A pályaterv földszinti alaprajzában alternatív megoldást mutat be, a nagy átjáró udvar földszintjén kisebb boltokat tervez, miáltal bazárszerű elrendezést nyer. Homlokzati kiképzésében határozottan arra törekszik, hogy városszépészeti szempontból az épület architektonikus lezárást adjon a Piac térnek. Ez a törekvése a torony létesítése által valóban sikerült is, mely utóbbi a városképben mintegy ellensúlyozója a *Nagytemplom* tornyának. Általánosságban a tervezet gyakorlott, ügyes koncepciójú tervező munkája, és jövedelmezőségi szempontból is előnyösnek mutatkozik.³¹³

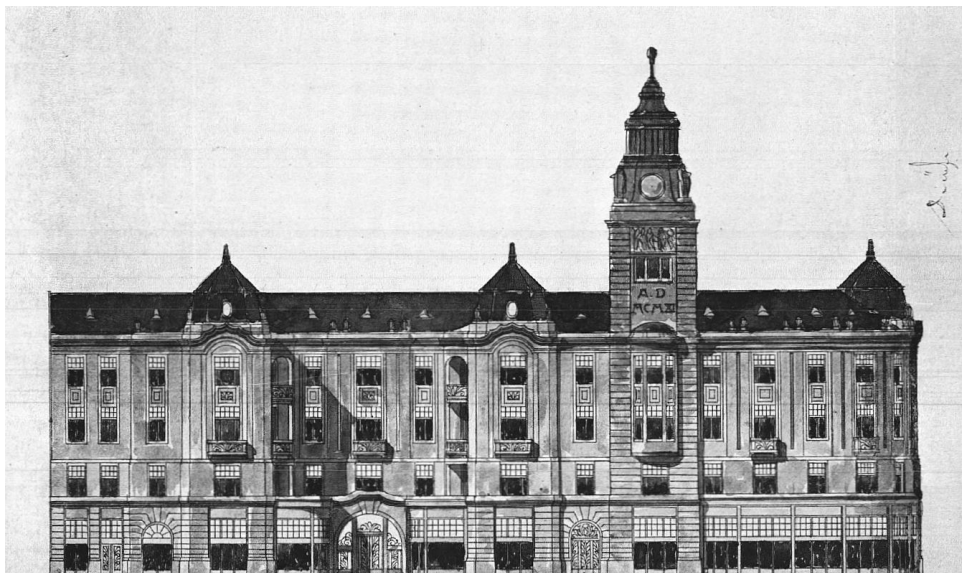
A zsűri javaslata alapján a Bálint és Jámbor céggel 1911 májusában kötötték meg az építési megbízási szerződést, és augusztusban már meghirdették a kivitelezési versenytárgyalást – azzal a feltétellel, hogy az épületet egy éven belül át kell adni. Az első lakók az építkezés megkezdése után 15 hónappal költözhetek be a lakásokba. A földszinten több mint 30 üzletet nyitottak, a három emeleten szintenként 15 lakást, a tetőtérben 3 műteremlakást alakítottak ki.

A tervezőket számos kritika érte az épület főtéri frontján felépített 40 méter magas torony miatt, amelyet sokan a Nagytemplom konkurenciájának tartottak. A torony azonban nem öncélú díszítőelemként került oda: jelentős funkciót töltött be. Abban az időben ugyanis a városi vízvezeték még nem volt alkalmas az emeleti lakások vízellátására – emiatt az épületbe saját víztornyot kellett beépíteni.³¹⁴ A Nagytemplom mellett álló hatalmas épületkomplexum ma is jó állapotban van.

³¹² A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye, 45. évf. 7. sz., 1911, p. 112.

³¹³ A debreceni református egyház által építendő bérház tervpályázata. Magyar Építőművészet 9. évf. 3. sz., 1911, p. 19–36.

³¹⁴ *Mazsu János*: Egy debreceni bérpalota és lakói a századelőn. A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár évkönyve. 17. kötet, 1990, p. 63–83.

21. ábra: A debreceni bérpalota Hatvani utcai homlokzata

Fried Ernő villája, Budapest

A tulajdonos a Jávor utca 5. szám alatti egyemeletes nyaraló felépítésére 1905. szeptember 6-án „nyert engedelmet” a fővárosi magánépítési bizottságtól, a tervezők: Bálint és Jámbor.³¹⁵ 1906-ban a kerítésre kapott építési engedélyt. A *Fried Ernő* földbirtokos által építtetett, később bérházként működő villa homlokzatán ma is jól látható az 1915-ös évszám. A jelenlegi címén a XIV. kerület, Jávor utca 5/a szám alatt található épület az 1970-es évek elején az MTK sportegyesület székháza lett, majd magántulajdonba került. A szép villaépület láthatóan nemrégén újíttották fel.

Bornemissza-kastély, Felsőszivágy

Bornemissza Elemér báró, a Károlyi grófok uradalmainak vagyonkezelője 1910 körül a Szilágy megyei Felsőszivágyon³¹⁶ a Bálint és Jámbor céggel építtetett egy reprezentatív vadászkastélyt, amelyet azonban alig néhány év múlva, 1916-ban a betörő román csapatok leromboltak. Az épület szecessziós stílusú ebédlőjéről és halljáról fennmaradt néhány ko-

³¹⁵ Fővárosi ügyek. Építő Ipar, 29. évf. 37. sz., 1905, p. 223.

³¹⁶ A tulajdonos neve számos helyen Bornemissza alakban fordul elő, a helység nevét pedig sokszor hibásan, „Szilvágy” formában írják le.

rabeli fényképfelvétel és képeslap.³¹⁷ A fotók és a korabeli leírások jól dokumentálják, az építészpárosnak ebben a művében is milyen tökéletesen érvényesült a Gesamtkunstwerk filozófiája.

Gerő Ödön vélhetően személyesen látogatta meg a kastélyt, és az ott szerzett benyomásai alapján írhatta a következő lelkesült mondatokat a felsőszivágyi kastély emeletes halljának kialakításáról: „Festőiséggel, távlathatásokkal, a térbetöltés szépségeivel, összeegyeztetett monumentalitással és bensőséggel szolgál. Tulajdonosa Bornemissza Elemér báró élvezi a szépségeit. A sötétzöld csempével borított kandalló nagy angolos fülkéből a csarnokon végignézvén, pompás harmóniába verődik össze a nagy sokféleség: a végig vadászjelvényekkel borított sima falak, tövükben pácolt fenyőfaburkolat, a nagy sárgaréz normandiai csillár, a bőrbútor” és az emeletre vezető lépcső.³¹⁸

22. ábra: A felsőszivágyi kastély hallja

³¹⁷ Iparművészeti Múzeum Adattára: http://gyujtemeny.imm.hu/artwork-image/live/medium/FLT_6077.jpg. A Hungaricana képtárában öt fotó, az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Művészettörténeti Intézet adattárában pedig hét további felvétel látható a kastélyról. L. Erdélyi templomok, kastélyok, várak Josef Fischer fényképész hagyatékából: <http://adattar.mi.btk.mta.hu/hu/gyujtemenyek/josef-fischer>.

³¹⁸ Gerő: i. m. (270), p. 180, ábra p. 200. További fotók p. 201–204.

A hall és az ebédlő stílusa feltűnően eltért egymástól – az utóbbi bútorai szinte már átmenetet jelentettek a késő szecesszió és a modernizmus között. A bútorok puritán formavilága és fehér színe különös hangulatot árasztott, „a használhatóság elsődlegessége a reprezentációval szemben a biedermeier gondolatvilágát idézi, de rokonságot mutat a *Wiener Werkstätte* formai törekvéseivel is”. Bálint és Jámbor tervei alapján a bútorzat *Thék Endre* gyárában készült.³¹⁹

Kislakásos bérházak, Budapest

Az előző századforduló idején a székesfővárost kedvezőtlen egészségügyi állapot és nagy halandóság jellemezte, amelynek egyik oka a helytelen lakáspolitikai miatt kialakult mosztoha lakáshelyzet volt. A közmunkatanács által kiadott 1894. évi, véglegesnek szánt építési szabályzat „nagyon hiányosan gondoskodott természetszerű és az élet igényeinek megfelelő építési zónákról”. A szabályozás másik komoly hibája: a legtöbb helyen majdnem korlátlan építési szabadságot engedett meg: a 15 méter széles utcákban lehetett akár 25 méter magas, a 10 méter szélességűekben pedig 21 méter magas házakat építeni; emellett lehetővé tették a telkek nagymértékű beépítését. A négyemeletes épületekben a belső udvarok 20%, a háromemeletesekben „15%-ban való kiszabását engedték meg, miáltal teljesen sötét, szellőzetlen, aknaszerű udvarok és lakások jöttek létre”. A rendkívül rossz lakáshelyzetet súlyosbította a lakberek egekbe szökése. A katasztrófális helyzet javítása érdekében a városvezetés 1907-ben, majd 1909-ben építési programot hagyott jóvá, amelynek eredményeként a fővárosban 1910 és 1911 között részben kislakásos bérházak és népotthonok, részben iskolák és kisdudorok épültek.³²⁰

Az 1909-ben a főváros által kiadott közlemény szerint a leendő kislakásos bérházak a szokásos fővárosi méreteknél alacsonyabb emeletmagassággal készülnek, a tiszta szobamagasság 3 m. Részben három-, részben négyemeletes házak épülnek, az első évi ciklus épületeiben 456 egyszobás, 290 kétszobás és 81 háromszobás lakás található. A kivétel a lehető legegyszerűbb, de közegészségügyi szempontból megfelelő, az egyes lakások célszerű beosztásúak lesznek, a szobák alapterülete 20–22 m². A kétszobás lakásoknak saját, az egyszobásoknak közös fürdőszobáik lesznek.³²¹

A *Városi Szemlében* több tanulmány is napvilágot látott a nagyarányú lakásínség enyhítését célzó építési programok eredményeiről. 1913. július 23-án 1924 lakásbérlőt tartottak nyilván a kislakásos bérházakban, akik a piacinál jóval alacsonyabb lakbért fizettek.

³¹⁹ Enteriőr-fotó – Bornemisza Elemér felsőszivágyi kastélyának ebédlője. Iparművészeti Múzeum Adattára: <http://gyujtemeny.inmm.hu/artwork-large-image/788/0>.

³²⁰ Budapest. Lakásviszonyok. In: Révai nagy lexikona, IV. kötet. Révai Testvérek, Budapest, 1912, p. 61.

³²¹ A főváros építkezései. I. közlemény. Magyar Építőművészet, 7. évf. 7. sz., 1909. július 7., p. 1–2.

A programnak köszönhetően 1910 és 1913 között több mint 8000 lakó költözött az új bérházakba.³²²

A világháború és az azt követő évek alatt a lakásépítés lényegében megszűnt az országban. Évekbe telt, amíg a törvényhatóság lépni tudott az egyre növekvő lakáshiány csökkentése érdekében, végül a főváros 1925 és 1926 között újabb kislakásos bérházakat építtetett: hat projektben 887 lakás épült fel, összesen 1335 szobával.³²³

Bálint és Jámbor a fővárosi kislakásos bérházépítkezés mindkét fázisában részt vett. A korabeli sajtó hírt adott az általuk tervezett és elkészült két bérházzal, melyek közül az egyik 1910-ben a Köztemető út és az Alföldi utca sarkán, a másik pedig 1926-ban az Üllői út és a Ceglédi út sarkán épült fel.

A Köztemető út – Alföldi utca sarkán épült bérház, Budapest

A fővárosi magánépítési bizottság 1909. szeptember 6-án tartott ülésén új építkezésre nyert engedélyt Budapest székesfőváros közönsége, melynek értelmében a Köztemető út 5875. helyrajzi számú telken háromemeletes bérház épülhet, a tervezők Bálint és Jámbor.³²⁴ A pályázatokról rendszeresen beszámoló *Magyar Építőművészet* folyóirat – számos más épület tervrajzával együtt – az építészduó által tervezett bérház földszinti és emeleti szintrajzját, illetve kiviteli tervét közölte.³²⁵

A háromemeletes épület 1910. augusztus 1-jén vált lakhatóvá a Köztemető út 21–23. szám alatt. A bérház a főváros legnagyobb ilyen jellegű épületei közé tartozott: 122 lakás kapott benne helyet, közülük 59 egyszobás, 39 kétszobás és 24 háromszobás – míg ez utóbbiak saját fürdőszobával rendelkeztek, addig az egy- és kétszobás lakások bérlői 6 közös fürdőszobát használhattak. Minden lakásba gázvilágítást vezettek be, a ház udvarát parkosították.³²⁶

³²² *Ferenczi Imre*: A lakásügy állása és haladása Magyarországon az utolsó három évben. Városi Szemle, 6. évf., 1913, p. 617–736. A tanulmány a lakáshelyzet javítására irányuló többi programról is beszámol: épültek kislakásos telepek, népszálló és népotthon – összesen mintegy 5000 lakás.

³²³ *Gallina Frigyes*: Budapest székesfőváros 1925–1926. évi kislakásos építkezései. Magyar Építőművészet, 27. évf. 2. sz., 1927, p. I–IV.

³²⁴ Fővárosi ügyek. Építő Ipar, 33. évf. 37. sz., 1909. szeptember 12., p. 332.

³²⁵ A főváros építkezései. II. közlemény. Magyar Építőművészet, 7. évf. 33. évf. 8–9. sz., 1909. augusztus-szeptember, p. 3–5.

³²⁶ *Sidó Zoltán*: Budapest főváros lakásügyi intézményei. Városi Szemle, 5. évf., 1912, p. 717–738.

23. ábra: A Köztemető (Fiumei) úti bérház (a szerző felvétele)

Az Üllői út – Ceglédi út sarkán épült bérház, Budapest

Az *Uj Nemzedék* 1926 tavaszán arról tudósította az olvasóit, hogy még abban az évben összesen 900 lakással 6 új bérház épül fel, melyek közül az egyiket Bálint Zoltán és Jámbor Lajos tervezi. Az Üllői út – Ceglédi út sarkán lévő bérházban 96 darab kétszobás lakás lesz.³²⁷

A népszerű politikai napilap, *Az Ujság* utódlapja, az *Ujság* lelkes hangvételű cikkében írt a kislakásépítési programról: 1926 végére 18 bérházban 1200 lakást építenek föl a fővárosi lakásinség enyhítésére. Az újság részleteket is közölt a Bálint és Jámbor műépítészek által tervezett házról. Jámborék két önálló épületből alakítják ki az angol polgári házakra emlékeztető, modern stílusú épületeket. A tervezők részéről nagy eredmény, hogy az eredetileg egyszoba-konyhásnak szánt alapterületen belül minden lakásban két szobát alakítanak ki, és ezzel egészen új kislakás-típust honosítanak meg Budapesten. A nagyobb méretű lakástípushoz fürdőszoba és cselédszoba is tartozik, a kisebb lakások bérlői a két épületben kialakított 4-4, közös használatú fürdőszobában üdülhetnek föl magukat. Az épületek „minden kispolgári család számára alkalmas otthont” nyújtanak majd.³²⁸

³²⁷ Százhuszmilliárd költséggel, 900 lakással felépül öszre a főváros hat új bérháza. *Uj Nemzedék*, 1926. április 7., p. 3.

³²⁸ Tizennyolc házat épít ezerkétszáz lakással a főváros 1926 novemberére. *Ujság*, 1925. december 12., 128. sz., p. 5.

A fővárosi főjegyző a programról írt összegző cikkében a Bálint és Jámbor iroda által készített tervről: a műépítészek a bérházakat két utcáfrontra tervezték meg, a házak közötti szabad területen pedig játszótér kialakítását javasolták. A házak szintjei: pince, alsó földszint, magasföldszint és három emeletsor, részben manzárddal. A két épületben 96 darab 2 szoba-konyhás lakás létesült, közülük 16 lakást fürdő- és cselédszobával alakítottak ki. A magasföldszintre 20 üzlethelyiség került raktárakkal, a manzárdban pedig a közös fürdőszobák, a mángorló és mosókonyhák kaptak helyet.³²⁹ A közepes állapotú épületegyüttes ma ma is áll az Üllői út – Somfa utca – Zágrábi utca – Zágrábi köz által határolt, bekerített telken.

24. ábra: Az Üllői úti kislakásos bérházak egyike (a szerző felvétele)

Egyéb ismert, megvalósult tervek Bálint és Jámbor műhelyéből

Ebbe a fejezetbe gyűjtöttük össze a szobortalapzatok, síremlékek építészeti munkáival, illetve egy egyedi dekorációs feladattal kapcsolatos, főként a digitalizált források alapján elérhető adatokat is. Az időrendbe szerkesztett lista a jövőben várhatóan további elemmel bővíülhet.

³²⁹ Gallina: i. m. (323).

Petőfi-szobor, Segesvár

„E heti számunkban ... mutatjuk be olvasóinknak a mult héten leplezett segesvári *Petőfi-szobrot*, *Köllő Miklós* szoborművét, a melynek talapzatát *Frommer Lajos* és *Bálint Zoltán* építészek készítették” – írja az *Ország-Világ*.³³⁰ A közadakozásból készült szobrot 1897. július 31-én leplezték le; az ünnepségről a *Vasárnapi Ujság* 1897. 32. számában részletes beszámoló olvasható, a csatatéren felavatott szoborról az 517. és az 520. oldalon fotó és rajz is látható. Petőfi szobrát az I. világháború alatt, 1916-ban Budapestre szállították, majd 1922. október 29-én *Kiskunfélegyházán* avatták fel újra.³³¹ A két ország közötti békeszerződésre hivatkozva Románia visszakövetelte Magyarországtól az 1914 után Erdélyből eltávolított műtárgyakat – köztük a segesvári Petőfi-szobrot –, de a diplomáciai tárgyalások nem vezettek eredményre. Az új talapzaton álló, felújított szobor ma is Kiskunfélegyháza főterét díszíti.

A budapesti „királysobrok”

Tíz történelmi személyiség budapesti szobrának elkészülte állítólag *II. Vilmos* német császár 1897. évi látogatásának, azon belül pedig annak köszönhető, hogy a császár csodálkozását fejezte ki amiatt vendéglátójának, *Ferenc József*nek, milyen kevés szobrot látott a magyar fővárosban, holott a magyarok történelme tele van hősökkel. Így volt-e, vagy sem? Tény viszont, hogy *Vilmos* császár látogatása után *Ferenc József* levelet intézett a magyar miniszterelnökhöz, amelyben közölte elhatározását: az ő költségére készíttessenek szobrok tíz történelmi személyiségről, és azokat állítsák föl Budapest erre alkalmas terein. Az uralkodó 400 000 koronát szánt a tíz szoborra, végül félmilliót költött rájuk.³³²

³³⁰ Képeink. *Ország-Világ*, 18. évf. 33. sz., 1897. augusztus 15., a fotó az 519., a szöveg az 529. oldalon jelent meg.

³³¹ *Petőfi Sándor-szobor*. *Petőfi Sándor Városi Könyvtár Helytörténeti Gyűjtemény*: <http://psvk.hu/helytortenet>.

³³² *Liber Endre*: Budapest szobrai és emléktáblái, p. 223–224. In: *Budapest szobrai és emléktáblái*. Budapesti Statisztikai Közlemények, 69. évf. 1. sz., 1933.

Ferenc József 1897. szeptember 25-én kelt leirata a miniszterelnökhöz³³³

„Kedves báró Bánffy!

Óhajtván, hogy magyar székesfővárosomnak erre alkalmas terei oly kisebb méretű szoborművekkel láttassanak el, melyek, midőn a várost díszítik egyszermind a múlt idők azon kiválóbb alakjainak emlékét örökítik meg, kik a nemzeti élet különböző terein kiténtek, udvartartásom költségeinek terhére több évre terjedő beosztással, megfelelő összeget engedélyezek arra a célra, hogy a keresztény vallásért vértanúságot szenvedett Szent Gellért csanádi püspököt, a hitbuzgó Pázmány Péter esztergomi érseket, Bocskay István és Bethlen Gábor erdélyi fejedelmeket, Hunyadi János és Zrinyi Miklós, a haza és a kereszténység hős bajnokait, gróf Pálffy János, Magyarországnak a trón védelmében nagy érdemeket szerzett főhadiparancsnokát, a honfoglalás történetét író Béla király névtelen jegyzőjét, Werbőczy István, Magyarország nagy hírű jogtudósát s annak népszerű lantosát, Tinódy Sebestyént ábrázoló szobrok készíttessenek és megbízom Önt ez elhatározásomnak végrehajtásával.”

A miniszterelnök összehívott egy bizottságot, amelytől javaslatokat kért, kiket bízának meg az emlékművek elkészítésével. A javaslat alapján a kiválasztott tíz művészt felszólították a kijelölt szobrokról a vázlatok és a költségvetés elkészítésére. A kiszemelt szobrászok közül *Bezerédi Gyula Tinódi Sebestyénnek*, Ligeti Miklós *Anonymusnak*, Béla király névtelen jegyzőjének megformálására kapott felkérést, ők pedig úgy döntöttek, a Bálint és Jámbor építészpárossal kívánnak együttműködni.³³⁴

Az Anonymus-szobor talapzata, Budapest

Az *Alkotmány* újságírója a következő hangulatos tudósítást küldte az Anonymus-szobor 1903. november 9-i átadásáról. A városligeti *Nádorszigeten*, az új mezőgazdasági múzeum gótikus épületcsoportjának udvarán adta át *gróf Tisza István* miniszterelnök Anonymus szobrát. A király által ajándékozott tíz szobor közül Ligeti Miklósnak ez az alkotása képvi-

³³³ *Liber*: i. m. (332), p. 224.

³³⁴ A Budapest szobrairól és emléktábláiról a fentiekben már hivatkoztam, Liber Endre alpolgármester által írt és eredeti forrásokra támaszkodó tanulmányban az áll, hogy Bezerédi Jámbor Lajost kérte fel a szobor talapzatának elkészítésére. A jelzett időszakban azonban nincs tudomásunk arról, hogy Bálint és Jámbor önállóan vállalt volna munkát, ezért az iroda közös tevékenységei között tárgyaljuk ezt a szobortalapzatot is.

seli az értékes művészetet. A többenél örültünk, hogy csendben adták át, és nem hívták ki nagy ünnepséggel a jobbízlésűek kritikáját...

Ligeti előtt nehéz feladat állt, hiszen Anonymus alakja csupa misztikus homály, senki sem tudja, hogy milyen volt, alakjának karakterét éppen ez a misztikum adja meg. A kézzelfogható formákban dolgozó szobrász erejét kegyetlenül megpróbálja az ilyen feladat, Ligeti azonban győzelmesen állta ki a próbát. Szürke gránitpadon szélesen elterülve ül az alak, beburkolva egy nehéz szövésű ruhába, amelynek kámzsája félig eltakarja arcát. A ruha nyugodt, nagy síkობól van felépítve, alatta pompásan lehet sejteni az alakot, a kámzsa alól pedig egy kemény arc néz elő titokzatosan, messzire szálló tekintettel. Archaikus egyszerűség ömlik el az egész alakon. Az öntés gyönyörűen sikerült, a szobor diszkrét patinája hangulatosan olvad be a környezet tónusába.

Előkelő művészi esemény ez a szoboravatás, mert ez az első igazán jó szobor a főváros roppant művészi sivárságában. Az Anonymus-szobor felavatásával kapcsolatban szeretnénk volna valamilyen ünnepet látni. Tisza gróf egyszerű utcai ruhában jött, pár szóval gratulált Ligetinek, azután annyit mondott a polgármesternek: Kérem, vegye át a szobrot... „Halmos beszédbe kezdett, hogy megköszönje a király ajándékát, Tisza gróf azonban amilyen kelletlenül jött, olyan kelletlenül elvonult és még most is megy, ha meg nem állott.”³³⁵

Az Anonymus-szobor átadásáról az előző tudósításhoz képest szükségesebb és lojálisabb stílusban írt a *Pesti Hírlap* tudósítója, akitől egy mondatot idézünk. „A miniszterelnök néhány szóval átadta a király ajándékozta szobrot a főváros hatóságának a gondozásába, mire a polgármester köszönetét mondva a királynak és a kormánynak a főváros diszére szolgáló művészi ajándékért, kijelentette, hogy a főváros hatósága szorgosan fog a szobor épségére felügyelni.”³³⁶

A Tinódi-szobor talapzata, Budapest

A szobor elkészítésére felkért művész, Bezerédi Gyula a kutatásai során egy sárosmegyei vár falán felfedezte Tinódi Lantos Sebestyén régi arcképét, melynek nyomán mintázta meg a bronzszobrot.

Liber Endre összefoglaló munkájában csak Jámbor Lajos nevét említi, több újsághír szerint azonban Bálint és Jámbor közösen tervezte a Tinódi-szobor haraszi kőből készült talapzatát, melyet egy magyar–török harci jelenetet ábrázoló faragott dombormű díszít. A talapzattal együtt 6 méter magas szobor 1904 közepére elkészült, felállítása azonban három évet váratott magára. A miniszterelnök 1904 októberében a Tinódi-szobor helyéül a *Népszínház* (a későbbi *Nemzeti Színház*) előtti kis parkot jelölte ki a *Blaža Lujza* téren, és felszólította a főváros hatóságát, hogy az ott lévő hirdetési oszlopot, illetve a magasabb fákat távolítsa el. A téren hat fát kellett kivágni, hogy a szobornak megfelelő helyet alakítsanak ki.

³³⁵ Anonymus szobra. Alkotmány, 8. évf. 266. sz., 1903. november 10., p. 9.

³³⁶ Anonymus szobra. Pesti Hírlap, 25. évf. 307. sz., 1903. november 9., p. 6.

A kőművessztrájk miatt azonban újra el kellett halasztani felavatást; a szobrot végül 1907. augusztus 16-án vette át a helyettes polgármester.³³⁷

A Pesti Hírlap erről az eseményről is tudósított: „A művész Tinódit korhű zsinóros magyar ruhában mintázta meg, fején tollas kucsmával, oldalán karddal, amint padra ülve lantját pengeti s a posztamenset, melyet Jámbor és Bálint műépítők terve után faragtak magyar termésközből, szép domborművel diszította. A reliefen a török és magyar vitézek harca van megörökítve, amelyről annyit dalolt a trubadúr.”³³⁸

A zenetörténész *Csáky János* a szobor átadása apropóján hosszabb cikkben értekezett Tinódiról és arról, hogyan tudta régi források alapján a zenéjét rekonstruálni. „A főváros egyik legélénkebb pontján, a Népszínház előtti kis parkban, külső pompa és ünnepség nélkül állították föl a nyolcadik királysobrot, mely Tinódi Sebestyént, a tizenhatodik század krónikás énekmondóját ábrázolja. Az emlékmű *Bezerédi Gyula* szobrász, *Jámbor Lajos* és *Bálint Zoltán* építészek alkotása. Nemesen egyszerű, komoly, stílusos; nincs benne semmi póz, semmi mesterkélttség. Valamelyik várudvar kőpadján ül Sebők diák s lantpengetéssel kíséri énekét. A krónikáló poeta balkezében szoritja lantját, jobbával pedig éppen most markolt a húrok közé s harcra lelkesítő, dicsőséget hirdető szavának gyújtó ereje sugárzik tekintetéből. Bezerédi nagy művészettel és történeti érzékkel rekonstruálta Tinódi ismeretlen alakját, ruháját és hangszerét.”³³⁹

Negyvenöt évvel később a szobrot áthelyezték: 1952-ben az a hír jelent meg a sajtóban, hogy „a földalatti vasút építkezései miatt a Tinódi-szobrot a múzeumi központ őrizetébe adták, de 1954-ben, amikor a földalatti építkezéseit befejezik, újra visszaállítják eredeti helyére.”³⁴⁰ A félbemaradt, majd 1965-ben a folytatódó metróépítkezésre hivatkozva viszont felrobbantották a Nemzeti Színház társulatának 56 éven át otthont adó, Blaha Lujza téri épületet. Tinódi szobra végül a *Népligetbe* került, ahol ma is látható.

Irányi Dániel szobrának talapzata

A *Függetlenségi és 48-as Párt* 1899-ben elhatározta, hogy *Irányi Dániel* sírjára művészi emléket állít, amelyhez közadakozásból teremti elő a szükséges összeget. A bronzból készült síremléket 1901. május 12-én ünnepélyes keretek közt leplezték le a *Kerepesi úti temető* 29-1-8 parcellájában. A műalkotás elkészítésével megbízott *Kallós Ede* a Bálint és Jámbor által tervezett, székelyes faragással díszített márványoszlopra helyezte Irányi Dániel bronz mellszobrát. A talapzat előtt lehajtott fejű magyar nő bronzszobra áll, kezében nemzeti zászlóval. A síremlékre gyűjtött összegből számottevő felesleg maradt, ezért elhatározták, hogy az alkotókkal elkészítetik az emlékmű másolatát. A mellszobrot magasabb talapzatra

³³⁷ *Liber*: i. m. (332), p. 270–271.

³³⁸ Tinódi Sebestyén szobra. Pesti Hírlap, 28. évf. 285. sz., 1906. október 16., p. 7.

³³⁹ *Csáky János*: A legvitézebb lantos. Budapesti Hírlap, 27. évf. 183. sz., 1907. augusztus 2., p. 1–2.

³⁴⁰ Tinódi szobrának negyvenöt éve. Kis Újság, 1952. május 4., 14. sz., p. 2.

kérték elhelyezni, a zászlót tartó nő alakját pedig márványból faragtatták ki. Az emléksobrot 1904. május 29-én leplezték le a *Liszt Ferenc téren*,³⁴¹ majd 1948-ban a *Károlyi-kertbe* helyezték át. Az Irányi-emlékművet 1981-ben restaurálták; mai helyére, a *Ferenczi utcai* oldalra 1998-ban került.

25. ábra: Irányi Dániel síremléke a Fiumei út temetőben (a szerző felvétele)

Lukács Béla síremléke

Lukács Béla volt kereskedelmi miniszternek, az 1900. évi párizsi világkiállítás magyar kormánybiztosának „a székelyudvarhelyi és zalatnai kőfaragó ipari szakiskolák által készített monumentális síremlékét”, amely Ligeti Miklós szobrászművész, valamint Bálint és Jámbor műépítész tervei után készült, a Kerepesi úti temetőben leplezték le 1904 júliusában. „Ez

³⁴¹ *Liber*: i. m. (332), p. 243.

alkalomból Hieronymi Károly kereskedelemügyi miniszter elismerését fejezte ki a művészeknek és a bizottság ama tagjainak, a kik az emlékmű ügyében fáradoztak.³⁴²

Az eredeti síremlékről készült fényképfelvételt cikkünk második részében mutattuk be; egy másik fotó a Vasárnapi Ujság 1904. évi 45. szám 765. oldalán tekinthető meg. A lap rövid ismertetéséből megtudhatjuk, milyen volt az azóta megsemmisült síremlék: „Négyszögletű kőemlék, kivésve rajta Merkur szárnyas botja, a középben beillesztett bronzlapon pedig egy fáradozó munkás domború képe; legalól szeczeszsiós írásban: 'Lukács Béla 1847—1900.' Meghatóan egészíti ki a sírnál támadó érzelmünket a balra emelkedő kőkereszt jelentőségét hirdető felirat: 'Lukács Béláné' . A férjet nemsokára követte a sírba hitvese.”³⁴³

Komócsy József síremléke

26. ábra: Komócsy József síremléke (a szerző felvétele)

A *Petőfi Társaság* alelnöke, *Komócsy József* 1894-ben hunyt el. A Kerepesi úti temetőben közadakozásból épült síremlékét 1903. október 29-én leplezték le. A *Petőfi Társaság* köszö-

³⁴² Lukács Béla síremléke. *Budapesti Hírlap*, 24. évf. 194. sz., 1904. július 14., p. 6.

³⁴³ Sírok a Kerepesi-úti temetőben. *Vasárnapi Ujság*, 1904. 45. sz., p. 770.

netét nyilvánította Zala György szobrásznak, továbbá Bálint és Jámbor műépítészeknek, akik díjtanul készítették el a gyönyörű emléket,³⁴⁴ amely ma is kitűnő állapotban látható a Fiumei úti nemzeti sírkert 34/1-1-25 parcellájában.

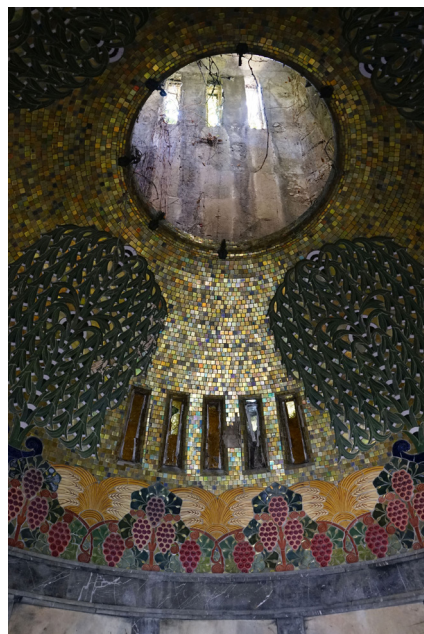
Tahi Antal síremléke

Az 1902-ben elhunyt *Tahi Antal* festő, grafikus, művészeti írónak a *Farkasréti temetőben* nemrég felavatott síremlékéről közölt egy fényképfelvételt az *Uj Idők* 1904. évi 44. száma.³⁴⁵ A fotón látható a Bálint Zoltán és Jámbor Lajos építészeti tervei alapján készült és Tahi Antal portréját ábrázoló, Zala György által készített bronz domborművel díszített emlékmű, amelyet később áthelyeztek a *Németvölgyi temetőbe*; 1963-ban onnan került át a Fiumei úti nemzeti sírkertbe.³⁴⁶ Időközben Zala György alkotása eltűnt a sírkőről. A kopott, elhanyagolt állapotban lévő síremlék igen nehezen található meg a 17/1-1-55 parcellában.

Grosz-sírbolt

40. ábra: A Grosz család sírboltja

41. ábra: Részlet a Grosz-sírbolt belső teréből
(a szerző felvételei)

³⁴⁴ Petőfi-társaság. Pesti Hírlap, 25. évf. 307. sz., 1903. november 9., p. 6.

³⁴⁵ Uj síremlékek. Uj Idők, 10. évf. 44. sz., 1904., p. 415.

³⁴⁶ Tóth Vilmos: „Nemzeti nagylétünk nagy temetője”. Nemzeti Örökség Intézete, Budapest, 2018, p. 105.

„A Grósz-család sírboltját Bálint Zoltán és Jámbor Lajos tervezte, ez meg olyan, mint egy rejtelmes tündéerkastély” – írta az építészpáros nagynevű kortársa, *Baumhorn Lipót* a *Kozma utcai* zsidó temetőben felépített mauzóleumról.³⁴⁷ A sírboltot építtető *Grosz Antal* földbirtokos 1908-ban hunyt el, a monumentális családi kriptá a temető bal oldali fala mentén kapott helyet. Vallási szimbólumok: szőlőfürt, kalász, fűzfa jelennek meg a szecessziós stílusú, ma is igen látványos díszítményeken. A síremlék „mozaikokkal és Zsolnay-kerámiával gazdagon díszített belső tere mindmáig őrzi a hajdani jólét és pompa visszfényét.”³⁴⁸

Az 1919. május 1-jei ünnepség dekorációi

Sok más sajtóorgánumhoz viszonyítva az Építő Ipar meglehetősen visszafogottan tudósított az 1919. május 1-jei ünnepségekről: „A Magyar Tanácsköztársaság ez év május 1-ét a kommunizmus jegyében felejthetlenné akarván tenni, a művészeknek, munkásoknak és a különféle szakembereknek egész seregét mozgósította.” A hatalmas felvonulások, népiünnepnek színhelyét vörösbé burkolták, szobrokat, installációkat emeltek, hogy így adják meg a proletárünnep „gazdag pompájának dekoratív keretét”. A fővárosi közterek díszítését 11 művészcsoporthoz végezte; a pesti *Duna-partot* Bálint, Jámbor és *Faragó Géza* tervei alapján dekorálták.³⁴⁹

A kommün bukása után a belügyminisztérium elrendelte, hogy minden szervezet folytasson le vizsgálatot arról, ki milyen szerepet játszott a bolsevista hatalom szolgálatában. Az *MMÉE Egyleti Tanácsa* az 1920. évi február hó 17-én tartott ülésén végérvényes határozatot hozott „az Egylet egyes tagjainak a proletárdiktatúrával kapcsolatosan tanusított maguktartása dolgában”.

Bálint Zoltán és Jámbor Lajos egyaránt megrovásban részesült, a tanács ugyanis azt, hogy a két építész „az utcai díszítő munkálatokban részt vett, a terrornak és az anyagi szükségnek, mint enyhítő körülményeknek figyelembevételével — helyteleníti, amaz eljárását pedig, hogy a díszítő objektumon nevét feltüntette — rosszalja.”³⁵⁰ Az építészársak látszólag enyhé büntetésben részesültek, de nem kizárt, hogy ez a szerepvállalásuk közrejátszott abban, hogy az 1920-as évektől kezdve irodájuk roppant kevés megbízást kapott.

George Washington szobrának talapzata, Budapest

Az 1900-as évek elején az amerikai magyarság mozgalmat indított annak érdekében, hogy szobrot emeljenek *George Washingtonnak* Budapesten, viszonzásul a clevelandi *Kossuth-szoborért*. Néhány év alatt össze is gyűjtöttek 38 ezer dollárt, és meghívták Bezerédi Gyulát

³⁴⁷ Baumhorn Lipót építész 1860–1932. Magyar Nemzeti Galéria, Budapest, 1999.

³⁴⁸ Zsidó síremlékek Budapesten. Nemzeti Kegyeleti Bizottság, Budapest, 2004, p. 132.

³⁴⁹ Budapest díszítése május 1-én. Építő Ipar – Építő Művészet, 43. évf. 14. sz., 1919. május 4., p. 110.

³⁵⁰ A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye, 54. évf. 9–11. sz., 1920, p. 50–51 és 158.

Amerikába, ahol szerződést kötöttek a szobor elkészítésére. Valaki – talán túlbuzgóságból – a fővároshoz fordult, anyagi támogatást kérve a szobor felállításához. A *Budapesti Washington Szobor-Egyesület* közleménye és Bezerédi nyilatkozata is megjelent a sajtóban; ebben tisztázták, hogy a szobrász 30 ezer koronaért vállalta a szobor elkészítését az alappal együtt. Ha további indokolt költség merülne fel, az egyesület megvizsgálná, és adott esetben azt is megtérítené. Bezerédi közölte: a szobor elkészítését a kialakított árban talappal együtt vállalta el, az alapozással a Bálint és Jámbor építészceget bízta meg.³⁵¹

A Városliget „platánjai között, csöndben s magában áll Washington szobra” – írja *Lyka Károly*. Alakja polgári méltóságot sugall, „Washington csakugyan furcsa volna színészi pózban látni. ... Ilyen egyszerűek csak nagy emberek lehetnek. Bezerédi Gyula szobrásznak köszönjük, hogy Washingtont ennyire ceremónia nélkül mutatta be nekünk. A szobor mintázása meglehetősen szűkszavú s teljesen reprezentálja szerzőjét. Látjuk e bronzon, hogy mintázás közben egy percre sem latolgatta a szobrász, hogy merész, de igen olcsó ujj-futamokkal megszedítse a nézőt. ... Az ilyen becsületes szobrász-munka nem mindennapi nálunk, ahol monumentum számba megy a kőbe faragott tósz.”³⁵²

„Az amerikai magyarok pénzén hamarosan meg is csinálta itthon Bezerédi a Washington-szobrot. 1906-ban leplezték le ott, ahol ma is áll: a városligeti tó partján, zöld gyep és zöld fák között az égre terülő silhouette-jével. Ez a szobor lett Bezerédi főműve és Budapest újabb monumentális szobrainak a legkülönbje. ... Nemes és harmóniás alkotás, a legjava annak, amire a kor magyar szobrászművészete képes volt. Évtizedek óta az volt az első teljesen megcsinált, minden részletéig végigérzett nyilvános szoborművünk. S máig is az.”³⁵³

A II. világháborús bombázásokat csodával határos módon túlélő Washington-szobor ma is ott áll, ahol hatalmas ünnepek közepe felavatták 1906. szeptember 16-án.

³⁵¹ Bezerédi nyilatkozata. *Magyar Nemzet*, 25. évf. 188. sz., 1906. augusztus 10., p. 4.

³⁵² *Lyka Károly*: Uj magyar szobrok. *Uj Idők*, 12. évf. 43. sz., 1906. október 21., p. 401–402.

³⁵³ *Elek Artúr*: Bezerédi Gyula. *Nyugat*, 18. évf. 16–17. sz., 1925: <https://epa.oszk.hu/00000/00022/00379/11573.htm>.